

Žmogaus ir žemės subuvimas, arba Žemės ir kultūros politikos sąsajos

Diskusija po Daivos Vaitkevičienės pranešimo

Diskusijoje dalyvavo Daiva VAITKEVIČIENĖ, Kęstutis NAVICKAS, Rimvydas LAUŽIKAS, Eduardas ŠMITAS, Rasa BERTAŠIŪTĖ, Rūta LIOGIENĖ, Marija LIUGIENĖ, Giedrius VAIVILAVIČIUS, Nijolė TALUNYTĖ.

Diskusiją vedė Giedrė ŠMITIENĖ.

Giedrė ŠMITIENĖ. Suprantu, kodėl Daiva norėjo pakviesti savo pateikėjus Kazimierą Rakštienę ir Remigijų Rakštį į šią diskusiją. Ką tik išklausytame įspūdingame pranešime kalba Daiva, bet nemažiau kalba jos pateikėjai, mes girdime, kaip ji atidžiai jų klauso, ne tik tyrinėja, bet ir mokosi to, ką jie pasakoja.

Prisiminiau Maurice'o Blocho antropologinę studiją apie Madagaskaro žmones, kuri parašyta kaip seminaras. Antropologas kalbasi su vietos žmonėmis, jie visi lygiai vienodai gilinaisi į svarstomus klausimus, jis turi patirties, jie turi patirties, ir visi kalbasi. Tai nėra tyrėjo ir objekto susitikimas, seminarinis žanras suteikia jiems vienodas galimybes pasisakyti. Daiva savo pranešime irgi leidžia pateikėjams kalbėti.

Pateikėjai sako – kvepia ariama žemė. Ar kam nors tai pažįstama? Kiek mums žinomos žemę dirbančio žmogaus patirtys? Įspūdinga buvo formuluotė „Turi žemę priveikt“. Nežinau, kaip kitiems, man ji skamba taip... grubokai. Priveikti – tai sutramdyti...

Daiva VAITKEVIČIENĖ. Žemė yra labai stipri.

G. Š. Daiva interpretuoja, kad žemė yra lyg laukinė. Ar tuo sakoma, kad gamta yra laukinė, o žmogus yra kultūrinis? Man tai ne visai priimtina. Žmogus yra tiek pat laukinis, kiek ir kultūrinis, ir gamta – irgi, niekur mes jos nerandame grynos laukinės arba grynos kultūrinės...

D. V. Kultūra, mano galva, yra tiesiog dviejų skirtingų asmenybių atsiskukimas viena į kitą, nesvarbu, ar

tai būtų žmogiškos, ar nežmogiškos būtybės. Kultūra – tai žmogaus susitikimas su kita būtybe ir jo žmogiškas būdas užmegzti su ja ryšį. Nes gamta gali gyvuoti ir be žmogaus, žmogui nesikišant, atskirai nuo jo. Žemė be žmogaus gali gyventi, bet žmogus be žemės – ne.

G. Š. Mes nieko nežinome apie žemę, kuri gyvena atskirai nuo žmogaus, mums tokia neprieinama.

Rimvydas LAUŽIKAS. Tai gražiai susisieja su istoriniais dokumentais, rodančiais, kad yra laukinė žemė ir yra sukultūrinta, sakykime, priveikta žemė. Toje priveiktoje žemėje skleidžiasi žmogaus kultūrinis gyvenimas. Tai, kas rašyta istoriniuose šaltiniuose per kelis šimtus metų, čia paliudyta gyvu žodžiu.

G. Š. Lydiminė žemdirbystė, kada turi mišką išdeginginti, kelmus išnaikinti, padeda suvokti, kas galėtų būti *žemės priveikimas*, bet ar ši patirtis tęsiasi iki XX amžiaus?

D. V. Čia gal turimas omenyje žemės vitališkumas – ne sykį teko matyti, kaip per kelerius metus apleistas laukas visiškai užželia. Sulyginamos žmogaus ir žemės galios – ar pavyks priveikti žemę, kuri tokia stipri? Ar žmogus yra pakankamai galingas atlaikyti, leisti laukui neužželti?.. Ar jį pajėgia?..

Kęstutis NAVICKAS. Kas įvyksta, jeigu žmogus atsitraukia nuo dirbamos žemės? Miškas. Žemdirbystė visada yra kova su mišku ir kitais augalais, kurie savaime auga. Kultūriniam augalui reikia specialaus dirvožemio, specialaus tręšimo, specialios priežiūros. Reikia priveikti, kad kultūrinis augalas galėtų įsiterpti. Mes gyvename klimatinėje juostoje, kur natūrali gamtinė būseną yra arba ažuolynas, arba pušynas, tai priklauso nuo dirvožemio.

Žemės ūkis, šios dienos supratimu, kuo toliau, tuo labiau praranda, ar turėtų prarasti, maisto gamintojo

funkciją, nes jisai yra labai svarbus visuomenei kaip palaikantis kultūrinį kraštovaizdį, kurio mes negalime įkalinti, kaip palaikantis kraštovaizdžio gyvybę. Štai žalvarnis... Viena iš priedaidų, kodėl Lietuvoj nyksta žalvarniai – nyksta karvės, galvijai, nėra karvių mėšlo, nėra vabalų, kuriais minta žalvarniai. Viskas labai susiję: žmogaus buvimas, ypač mažo šeimos ūkio buvimas, ir jo gamtinė aplinka. Šiandien ūkininko funkcija – ne vien gamyba, ūkininkavimas labai svarbus dėl kultūrinio, gamtinio kraštovaizdžio palaikymo.

Rasa BERTAŠIŪTĖ. ...kaip paveldosauga.

K. N. Taip. Kapeliai, pilkapiai – tai gyvoji atmintis, jeigu nėra žmogaus, jų nebebus. Geriausias pavyzdys yra Ignalinos rajono pakraščiai su Baltarusija, ten tuščios žemės, kaip jos atrodo? Nėra nieko – nei kultūros, nei gamtos... Natūraliai viskas virsta mišku, gamta nyksta, gamtinė įvairovė nyksta... Atrodo, miškas yra ta pati gamta, bet yra daugybė rūšių, kurioms reikėjo laukų, gyvulių ir žmogaus. Žmogus, laikydamas atviras buveines, palaiko ir visą biologinę įvairovę.

Giedrius VAIVILAVIČIUS. Kitaip sakant, nereikia žmogaus atriboti nuo gamtos. Jisai yra gamta.

K. N. Na, taip.

Eduardas ŠMITAS. Žmogus pažįsta savo žemę. Kai naujakuriai atsikelia, jie turi paprastą uždavinį – išskirstyti savo žemę laukais. Negali pats nuspręsti, kur bus kuris laukas. Ilgainiui jie sužino, kad vienas, esant lietingesniems metams, užmirks, kitas – išdžius. Tiesiog išmokstama, kaip žemė elgsis, kuo skiriasi viena vieta nuo kitos. Ūkininkas kokių keturiasdešimties hektarų laukuose žino kiekvieną pėdą, žino, kaip kuris laukelis elgiasi. Dideliuose ūkiuose tos vietos taip gerai nepažįstamos, kita vertus, pasirenkamos veislės, kurios nesitaiko prie tos vietos.

D. V. Dar galima pridurti mintį, kad kalbame apie *nematerialų mūsų kultūros paveldą*, žinią, kurią perduodame vieni kitiems. Žemės dirbimas irgi turi visą savo žinią, kuri yra visiškai nefiksuota. Remigijus, kaip pats pasakojo, mokėsi iš tėvo, kuris kartu pradėjo ūkininkauti. Dominykas Rakštys, Remigijaus tėvas, kilęs iš Joniškio, irgi iš ūkininkų šeimos, nuo savo žemės buvo išstremtas. Bet jo žemės patirtis išliko ir atgijo vėl susigrąžinus žemę. Remigijus pasakojo: „Aš visą laiką

bėgau paskui tėtį ir žiūrėjau, ką jisai daro.“ Jie mokėsi žemę pažinti toje jiems neprigimtoje vietoje, bet jie žinojo, kaip paimti žemę į sauja, kaip suprasti, ką reiškia žemės spalva ir kita... Manau, didelis nuostolis, kad mes iki šiol nesame fiksavę būtent šio lietuviško paveldo – žemdirbio patirties, kuri yra ne mažiau svarbi kaip žemdirbystės įrankiai ir technologijos. Aišku, yra daug dalykų – kursai, sambūriai, šiuolaikiniai žemdirbiai mokosi vieni iš kitų, bet etninė žinija nesuvokiama kaip vertybė ir nėra prieinama tėvų patirties norintiesiems... Žemės jautimas ir mokėjimas su ja bendrauti ją dirbant ir yra tas nematerialusis kultūros paveldas, kurio mes iki šiol nesuvokėme kaip svarbaus. Mes galime rasti studijas apie žagrių ir akėčių tipus, bet su šia informacija nederinamos žinios, koku laiku ir sąlygomis su jais dirbti, ar sėjant reikia paisyti, kad debesys būtų apvalūs ar pailgi; ar vėjas pučia iš rytų, ar iš vakarų. O seniau žmonės tai žinojo ir jautė.

Marija LIUGIENĖ. Klausiausi Daivos pranešimo ir mane toks pavydas suėmė, kad yra žmonių, kurie myli, kurie pažįsta žemę, dirba, o mano Dzūkijoje jau žemė priveikė žmogų, užėjo garšvom, lubiniais, šiušėm, dabar dar nakvišos užėjo. Išnaikino čiobrelius, ramunėles, katpėdėles – tuos subtilius augalus. Man atrodo, kad čia panašiai kaip visuomenėje, kada grubumas, agresyvumas užkariauja, ir tos agresyvios žolės, piktžolės, užėjo visus sklypelius, kurie buvo dirbami su meile. Ūlos ir Merkio santaka, kur žolytė buvo išgraužta gyvuliukų iki paskutinės žolelės, dabar apėjo alksniais, lubiniais, menkaverčiais krūmais, dilgėlėmis, garšvomis. Tiesiog skauda širdį, žiūrint į tuos laukus, į tas pievas, kurios nepereinamos. Kur kažkada net lelijos žydėjo pamerkais, dabar garšvynai ir dilgėlynai, karklai kažkokie, praeit neįmanoma...

E. Š. Palyginti su šiuolaikiniais ūkiais, svarbus skirtumas – ar laukeliai ir gyvuliai turi vardus. Vykintas po Tomo Čelkio pranešimo¹ minėjo, kad net riboženkliai turėjo savo vardus. Bet gal tuomet jų buvo nelabai daug? Gal ir ūkyje, kol jis nėra labai didelis, kiekvienas gyvulys, kiekviena dirvelė turi vardą. Toks ūkis yra visai kitaip žmogaus įsižiūrėtas. Kai 53-ioji karvė duoda mažiau pieno negu 64-oji, prasideda industrija, nebėra patiriamų vidinių skirtumų.

1. Pranešimo pagrindu paskelbtas straipsnis: ČELKIS, T. Privačių žemių valdų ribų samprata ir žymėjimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV–XVI a.. Iš: *Liaudies kultūra*, 2013, Nr. 4, p. 16–26.

D. V. Neklausiau Rakščių apie vardus. Jie augina paršelius, man buvo įdomu, ar jie pažįsta atskirus bekonus, tai jie sakė, kad pažįsta. Dėl vardų abejočiau, nes jų yra daugiau kaip pusantro šimto...

R. L. Vardų davimas – tai vienas iš žemės priveikimo būdų. Tu antropologizuoji aplinką. Yra laukinis gyvulys, kuris neturi vardo, ir yra naminis gyvulys, kuris turi vardą. Žemė, nepergalėta, neįveikta, neturinti vardo, yra tiesiog miškas. Žemė, kuri pati yra kultūringa, turi vardą.

Nijolė TALUNTYTĖ. Po Atgimimo, kai buvo pasiūlyta žemdirbystės sistema, kur 200 ha yra tikrai mažas ūkis, aš atsimenu, kaip mano tėvas, susiėmęs už galvos, sakė: „Ką jie daro?“ Nes žemę reikia turėti taip, kaip jūs sakėte, – su gyvuliais. Gyvuliai, žemė, žmogus yra visiškai absoliuti sistema, ir tai yra mūsų nematerialioji kultūra. Ir kai pabandome Amerikos prerijų pavyzdžiu tvarkytis Lietuvoje, kai vieni augina grūdus, kiti – gyvulius, tada apauga visi pakraščiai.

D. V. Nekalbėjau apie tai pranešime, bet aš išklausiau daug samprotavimų ir nuoskaudų, kaip mažiems ūkininkams sunku, kaip politinė linija – ūkių stambinimas – yra nepalanki šeimos ūkiui. Tačiau šeimos ūkių naikinimas yra ir kultūros politikos klausimas, tiesa?

K. N. Kultūros politikos nebuvimas... Jeigu matytume, kad stambus ūkis naudoja sintetines trąšas ir taip daro poveikį, sakykime, vandeniui, jeigu šis ūkis būtų apmokestintas dėl vandens išvalymo... Mažas ūkis, kuris turi gyvulius, naudoja mėšlą, todėl jo poveikis gamtai mažesnis. Jeigu visa tai būtų įvertinta, kainų proporcijos būtų kitos. Jei į produkto kaštus įskaičiuotume biologinės pusiausvyros atstatymo kaštus, tuomet mažame ūkyje pagamintas produktas atrodytų gerokai pigesnis. O jeigu dar būtų įvertintas smulkaus ūkio kultūrinis indėlis, biologinės įvairovės indėlis, vėl keistųsi kainos proporcijos... Reikia vertinti ūkio veiklos visumą, jo negali vertinti tik kaip maisto produkto gamintojo. Smulkus šeimos ūkis išlaiko kraštovaizdį, kultūros paveldą, biologinę įvairovę, tad ir jo produkto vertė išauga. O jeigu ūkis daro neigiamą poveikį, jo produkto vertė turi mažėti. Tada kainos būtų konkurencingos. Dabar žiūrime tikrai maisto produkto gaminimo kaštų...

D. V. Įdomu, kad Rakščių šeimos ūkis turi tiek dirbamos žemės, kiek turėjo jų tėvai, gyvenę šioje vietoje.

Galbūt tai būtų toks žemės plotas, kurio užtenka vienai šeimai išgyventi. Iš to nei praturtėsi, nei nuskursi, bet, įdėdamas daug triūso, gyvensi taip, kaip reikia.

Rūta LIOGIENĖ. Daiva kalbėjo apie tai, kaip žmonės prisijaukina žemę, kaip ją priveikia, bet gana ryškus ir žmonių derinimasis prie žemės. Kad ir laisvės supratimas. Jiems laisvė yra buvimas toje vietoje, nors jie iš jos negali išvykti.

Ar galima sakyti, kad yra tam tikras žemdirbiškai veiklai palankus charakterio tipas – kantrus, nuolankus, santūrus? Ar tai tampa vertybiniu prioritetu?

D. V. Man atrodo, kad taikymasis prie žemės yra būtinybė. Yra kažkas už tavo stipresnis, ir tu turi įtaikyti į tą ritmą, sugyventi su žeme. Subūti. Įsibūnama į vietą, o čia, dirbant ūkyje, – subūnama.

G. Š. Santykis su žeme ir tramdantis, ir paklūstantis.

D. V. Man ateina į galvą žodis *nuolankumas*, jo etimologinė reikšmė – lenktis, prisilenkti, pasilenkti prie duotybės. Kažkoks toks man regisi ūkininko santykis su žeme. Jis negali atlikti numatyto darbo, jeigu jam neleidžia oras, drėgnumas, dar kažkas. Kadangi sąlygos nuolatos keičiasi, reikia kantriai prisitaikyti. Gamtos sąlygos vis atneša nuostolių, bet žemdirbys atsitiesia ir kantriai vėl bando, ieško, kaupia patirtį. Kaip Remigijus vis sako: „Gal aš kaltas, kad man taip atsitiko. Aš nepažiūrėjau.“ Per vieną dieną jis turi padaryti labai daug dalykų, o kartais kažką ir pražiūri. Tuomet svarsto – na va, aš jaučiau, kad reikėjo čia daryti, bet dariau kitur, o čia ir liko. Pabrėžia – „Čia aš padariau klaidą, pražiopsojau.“ Tai yra prisitaikymas: gamtoje nėra kaltės, tai žmogus nesusivokė ar negebėjo laiku kažko padaryti.

R. L. Jis nesako, kad, va, lietus kaltas, kad jis ne laiku palijo...

D. V. Ne, jis sako – aš kaltas, kad nupurškiau ne laiku.

E. Š. Pranešime bandei pasakyti, kad žemdirbys skiriasi nuo amatininko. Kuo jis skiriasi, man liko neaišku. Toksai žemdirbys, apie kurį kalbi, skiriasi nuo bet kio serijinės gamybos fabriko. Ar tai būtų žemės ūkio fabrikas, ar manufaktūra. Ir žemdirbys, ir amatininkas, žinoma, turi išmintį, einančią per rankas, čia pat protas,

čia pat rankos, jokios atskirties nėra... Taip pat turi tą patį prisitaikymą prie medžiagos... Remigijus kaltina save, kad ne laiku nupurškė, o dailidė sakys: „ai, nenužiūrėjau – medis perskilo“... Čia skirties nematyčiau, man regis, skirtis būtų tik serijinė ar neserijinė gamyba.

D. V. Aš daugiau pabrėžiau kitoniškumą, o ne priešingybę. Amatininkas pats kuria, formuoja daiktą, sakysim, žiedžia ašotį, mūrija krosnį, o žemdirbys – jisai kaip ir nesukuria, gamta pati sukuria.

E. Š. Jis aria žemę.

D. V. Jis aria, bet...

R. L. Žemdirbys su gyvais daiktais dirba.

G. Š. Bet čia viskas priklauso nuo to, kaip mes žiūrim į gyvybę: ar gyvybę laikome tik gyvūnų ir žmonių savybe, ar žiūrime į ją kaip į pasaulio procesualumą? Molį minkai, laukdamas tinkamo momento žiesti, lygiai taip žiūri į žemę, laukdamas momento sėjai. Amatininkui reikia taikytis lygiai taip kaip ir žemdirbiui, reikia tokio pat jutimiškumo, ką ir sako Eduardas.

D. V. Aš tiktai skirtį norėjau parodyti: žmogus negali padaryti, kad veršiukas toks ir toks gimtų, o amatininkas gali tą ašotį vienokį ar kitokį nulipdyti.

G. Š. Bet ūkininkas stengiasi, ieškodamas gero bu liaus, ir jam pavyksta daryti įtaką veršiukui...

E. Š. Amatininkas eina paskui medžiagą beveik visada. Geras amatininkas.

D. V. Man atrodo, kad amatininko darbe aiškiau išreikštas kūrybiškumas. Jis ima gamtinę medžiagą – medį, molį, – ir kuria. Dažnai jo kūrinys yra galutinis, sustingdytas. O žemdirbys sėja (tai irgi kūryba), tačiau jo kūrinį (grūdų, lauko, vėjo, paros meto ir kitų dalių išmintingą ir kūrybišką suderinimą) gamta perkuria, nes grūdas yra gyvas.

G. Š. Daivos pateikėjas Remigijus, kalbėdamas apie džiaugsmo akimirkas, kai parsivežti javai byra į aruodus, sako, kad visi žmonės savo darbe tokias akimirkas pajunta. Kai darai, stengiesi ir paskui pasieki rezultata. Savo darbo kitoniškumo jis nelabai akcentuoja.

D. V. Taip, jisai visiškai apie tai negalvoja.

R. L. Žemdirbys – tai sociogamtinė sistema, jis yra tarp gamtos ir kultūros. Jeigu lietus lyja ant laukų, juose viskas supūna. Amatininkas, jei visą vasarą lis, pasistatys pašiūrę ir sėkmingai dirbs, jo darbas nuo to nenukentės. Gal šiek tiek, bet poveikis nėra toks staigus. Moderni žemdirbystė, kad ir ką šnekėtume, vis tiek visiškai priklausoma nuo gamtos. Nors yra šiuolaikinės technologijos, vis tiek nuo gamtos nepabėgsi. O amatininkas gali pabėgti.

G. Š. Labai įdomiai Daivos pateikėjas kalba apie priklausymą nuo gamtos. Jis sako: mes esame lyg lošėjai. Keistas ūkininkavimo apibūdinimas, nes paprastai sakoma, kad ūkininkai labai daug dirba ir tiek. Lošėjai stengiasi, bet paprastai tai, ką jie gauna, lygiai taip ir tai, ką praranda, būna lyg neužsipelnyta, lyg likimas.

D. V. Remigijus tikrai kalba apie azartą, jį tai labai įtraukia. Ne tik yra rizika, bet tai ir labai patrauklu: „O kaip bus? Kaip man išeis?..“

G. Š. ...gerai matosi, kad priklausymas yra nevienareikšmis, vienpusis dalykas...

Užbaigdama diskusiją, noriu pasakyti, kad Daiva yra viena retų mokslininkių, suvokiančių nematerialų paveldą ir jo reikšmę ir nuolat apie tai kalbančių. Gal ji šiuo kartu ir nesiruošė to daryti, bet savo pranešimu parodė, kas yra nematerialus paveldas, atskleisdama vieną jo aspektą – santykį su žeme. Parodė kaip dalyką, kuris turėtų formuoti šiuolaikinę kultūros politiką. Jeigu šiandien siekiame tradicijos tęstinumo, tai visų pirma turime orientuotis į nematerialų paveldą, jis leidžiasi tęsimas. Daugybės konkrečių papročių mes negalime kartoti, negalime dirbti su tais pačiais įrankiais, bet tai, kas yra nematerialu, kaip matome iš pateikto ūkininko atvejo, gali tęstis, ir kultūros politika turėtų užtikrinti tęsimosį sąlygas.

D. V. Ir mano paskutinis pridūrimas – pati žemė reikalauja tęsti tą patirtį, nes jos neišmanydamas negali gauti rezultatų...

Parengė Giedrė ŠMITIENĖ. Šifravo Asta SKUJYTĖ.